

نقد و معرفی کتاب زندگانی‌های محمد[ص]

لیلی عبدی

دانشجوی دکتری گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

Leyliabdi223@gmail.com

مقدمه

کشیا علی^۱ پژوهشگر آمریکایی و متخصص مطالعات اسلامی است که بر مطالعه فقه اسلامی، اخلاق، زنان، جنسیت و سیره پیامبر (ص) تمرکز دارد. وی در حال حاضر استاد دانشگاه بوستون است. علی کتاب خود را با عنوان زندگی‌نامه‌های محمد^۲ در سال ۲۰۱۴ در انتشارات دانشگاه هاروارد و در ۳۴۲ صفحه به چاپ رسانده است.

کتاب شامل یک مقدمه و شش فصل است: «محمد تاریخی»، «پیامبر راستین»، «مسلمانان برجسته»، «همسر محمد»، «مادر مؤمنان» و «مرد روشن‌فکر». همچنین یک گاه‌شماری ساده از چهار رویداد که شامل هجرت به مدینه، جنگ بدر، جنگ احد و فتح مکه است، قبل از مقدمه کتاب آمده است. ازدواج پیامبر (ص) که در فصل چهار و پنج به آن پرداخته شده، بیشتر مباحث این کتاب را تشکیل می‌دهد. نتیجه‌گیری، پی‌نوشت‌ها، فهرست منابع، سپاسگزاری و ضمائم از موارد پایانی کتاب است.

توصیف کتاب

کتاب علی مطالعه‌ای جذاب از سیره پیامبر (ص) است. نویسنده در مقدمه بیان می‌کند که زندگی پیامبر (ص) از زمان رحلت ایشان در سده هفتم هجری، موضوع صدها و شاید هزاران سیره‌نگاری بوده است. این سیره‌ها که توسط مسلمانان و غیر مسلمانان نگاشته شده، به دور از یکنواختی بوده و در آن‌ها دیدگاه‌های متفاوتی نسبت به پیامبر (ص) ارائه شده است. چنانچه گاهی به ساحت مقدس پیامبر اعظم اهانت شده و گاهی مورد احترام واقع شده‌اند. این کتاب به جای فرو رفتن در این مجادلات اخیر، محمد (ص) را آن‌طور که در طول قرن‌ها ترسیم شده است، به تصویر می‌کشد.

¹ .Ali, Kecia.

² .Ali, Kecia. The lives of Muhammad, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016.

نویسنده در ابتدای هر فصل، گزیده‌ای از روایت‌های معمول از زندگی محمد (ص) را بیان می‌کند. وی در فصل اول به تصویر تاریخی پیامبر می‌پردازد و به دنبال پاسخ به سؤالاتی از این قبیل است: چه چیزی در مورد محمد (ص) می‌توان دانست؟ آیا فردی به نام محمد (ص) واقعاً وجود داشته است یا خیر؟ وی اشاره می‌کند که در روایت‌های سده‌های میانه در میان مسیحیان، پیامبر (ص) به عنوان فردی «بدعت‌گذار» و پیامبری «غیر راستین»^۳ به تصویر کشیده شده است، اما با ترجمه قرآن و برخی کتب سیره به زبان‌های غربی در سده‌های میانه، برداشت اروپایی‌ها به طرز چشمگیری تغییر کرده است.

نویسنده در فصل دوم در پی اثبات نبوت بر اساس کتاب مقدس و برخی شخصیت‌های مسیحی است. چنانچه بیان می‌کند تأیید ورقه بن نوفل مسیحی از نزول وحی به محمد (ص) و تشخیص راهب بحیرا به مهر نبوت، نشان از تأیید غیرمسلمانان از نبوت پیامبر (ص) دارد. بدین وسیله نویسنده قصد دارد نبوت واقعی و نیز برتری اسلام را در برابر مخالفان مسیحی اثبات کند. وی همچنین تلاش می‌کند برخی باورهای غلط غربی که در مطالعات اسلام فراگیر شده را اصلاح کند و توافقی را در مورد معیارهای اثبات و گفتگو، بین مسلمانان و غیرمسلمانان فراهم کند.

نویسنده در فصل سوم، بیشتر به دو اثر درباره پیامبر (ص) توجه دارد، یکی جامعه جهانی اسلام در غرب^۴، اثر فقیر سید وحید الدین (۱۹۸۹) و دیگری زندگانی محمد^۵، نوشته محمد حسین هیکل (۲۰۰۵). هر دوی این آثار مربوط به عصر جدید هستند که درباره پیامبر (ص)، اسلام و مسلمانان نوشته شده‌اند. به عقیده این نویسندگان، محمد نه تنها رهبر سیاسی یا مذهبی جامعه اسلامی، بلکه یک مصلح اجتماعی نیز بود. آن‌ها پیامبر (ص) را به صورت یک انسان عادی و به دور از معجزه و رسالت معرفی می‌کنند.

نویسنده در فصل چهارم به ازدواج محمد (ص) پرداخته و پس از بیان تفاوت دیدگاه‌های نویسندگان دوره‌های پیشین و عصر جدید از نحوه برخورد پیامبر (ص) با همسرانش اشاره می‌کند که در نزد نویسندگان دوره جدید، ازدواج او با خدیجه (س) برای نشان دادن اینکه محمد (ص) واقعاً چه کسی بوده، مهم است، چرا که از طریق ازدواج، سیمای انسانی وی به تصویر کشیده شده است، تا تصویری از یک پیامبر. نویسنده همچنین کم‌توجهی برخی منابع از جمله تاریخ طبری در بیان نقش خدیجه (س) در زندگی پیامبر (ص) را ذکر می‌کند.

نویسنده در فصل پنجم به ازدواج پیامبر (ص) با عایشه اشاره کرده و این مسئله را یکی از موضوعات بحث‌برانگیز در میان دانشمندان می‌داند. به گفته وی برخی این ازدواج و همچنین تعدد زوجات را با انگیزه‌های دنیوی پیامبر (ص) مرتبط دانسته‌اند.

^۳. نقل این اندیشه‌های رایج مسیحی در سده‌های میانه به معنای تأیید آن از سوی نویسنده کتاب و نگارنده این نقد نیست.

^۴. Faqir Syed Waheed-Ud-Din, *The Benefactor*, trans. Faiz Ahmed Faiz (World Community of Islam in the West, n.d. [1964]).

^۵. Haykal, Muhammad Husayn. *The Life of Muhammad*, trans. Ismail -Al Faruqi (Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 2002 [1976]).

وی در رد این نظریه بیان می‌کند که به عقیده برخی از نویسندگان، پیامبر (ص) عایشه را در شش یا هفت سالگی عقد کرد و در نه سالگی بود که با ایشان ازدواج کرد. بنابراین بین واژه «عقد»، «انعقاد»، و «ازدواج» تفاوت وجود دارد. همچنین برخی نیز بر این عقیده هستند دخترانی که در آب و هوای گرم زندگی می‌کنند به سرعت بالغ می‌شوند و در سن نه یا ده سالگی به بلوغ کامل می‌رسند، پس مناسب برای ازدواج هستند. بنابراین در آن زمان اتهام کودک‌همسری و انگیزه‌های نفسانی بیهوده و نابه‌جا بوده است.

در آخرین فصل، نویسنده به سیره‌نگاری‌های اخیر می‌پردازد که توسط دانشگاهیان و روشنفکران عمومی نوشته شده است. به گفته علی، به استثنای گزارش‌های اسپنسر⁶، دیگران نگرش مثبتی نسبت به زندگی محمد (ص) دارند و اطلاعات دقیق‌تری ارائه می‌دهند. وی در پایان نگاه‌های محققان پیشین و دوره جدید درباره زندگی پیامبر (ص) را مقایسه کرده، بیان می‌کند که سیره‌نویسان جدید، پیامبر را دولتمردی آرمانی یا مصلحی اجتماعی معرفی کرده‌اند.

تحلیل

کتاب زندگی‌های محمد، داستان زندگی پیامبر (ص) نیست. چنانچه نویسنده خود نیز در مقدمه بیان می‌کند «این کتابی است نه در مورد زندگی محمد، بلکه در مورد روش‌هایی که زندگی او را بیان کرده‌اند»⁷. نویسنده با تکیه بر روش تاریخی و بر اساس منابع قدیم و عصر جدید هم یک سیر کامل از زندگی پیامبر (ص) ارائه می‌کند و هم به منابعی که به سیره آن حضرت پرداخته‌اند، اشاره کرده، آن‌ها را مقایسه می‌کند. به عبارت دیگر، هدف نویسنده مروری جامع بر شرح‌حال‌های نگاشته شده درباره محمد (ص) است که توسط مسلمانان و غیرمسلمانان نوشته شده، و همچنین در پی نشان دادن وابستگی متقابل بین گفتمان‌های رایج میان پژوهشگران مسلمان و غیرمسلمان است.

تاکنون محققان بسیاری به پژوهش درباره زندگی پیامبر (ص) پرداخته‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به مارتین لینگز نویسنده کتاب محمد بر پایه کهن‌ترین منابع⁸ و محمد حسین هیکل مصری، نویسنده کتاب زندگانی محمد⁹ اشاره کرد. اما این پژوهش‌ها تنها شرح‌حالی از زندگی محمد (ص) است. اگرچه مارتین لینگز نیز به مانند کشیا علی سیره پیامبر (ص) را بر اساس منابع مختلف بررسی کرده است، اما وی تنها به منابع کهن و بیشتر منابع اهل سنت تکیه کرده است. تفاوت این اثر با چنین پژوهش‌هایی این است که نویسنده مجموعه‌ای از موضوعات زندگی پیامبر (ص) را بر اساس آنچه که نویسندگان مختلف اعم

⁶. Spencer

⁷. Ali, Kecia. 2016, p 1

⁸. Lings, Martin. Muhammad: His Life Based on the Earliest Sources. Rochester, VT: Inner Traditions International. 1983.

⁹. Haykal, Muhammad Husayn. The Life of Muhammad, trans. Ismail -Al Faruqi (Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 2002 [1976]).

از غربی و مسلمان از آغاز تا عصر جدید نوشته‌اند، باهم مقایسه می‌کند. با این وجود، اثر علی بیشتر بر سیره‌های قرن نوزدهم به بعد، که توسط مسلمانان و غیرمسلمان مصری، هندی و مسیحی و به زبان‌های انگلیسی، فرانسوی و عربی نگاشته شده، تمرکز می‌کند. روش او همچنین نظریه معروف «برخورد تمدن‌ها» را نیز به چالش می‌کشد که در آن هویت‌های فرهنگی و مذهبی به عنوان منبع اصلی درگیری بین غرب مسیحی و شرق مسلمان، بیان شده است. کشیا علی بیان می‌کند که به مرور زمان نویسندگان مسلمان و غیرمسلمان بر سر برخی مسائل روش شناختی و همچنین تبادلات اخیر دانشمندان شرق و غرب، باهم مصالحه کرده، به نظریات مشترکی در مورد زندگی پیامبر (ص) دست یافته‌اند که در نتیجه آن، مجموعه‌ای از ادبیات پژوهشی تعدیل شده درباره اسلام و شخصیت محمد (ص) شکل گرفته است.

نویسنده با ارزیابی آثار و ارتباطات بینامتنی آن‌ها اثبات می‌کند که درک زندگی محمد (ص) در طول قرن‌ها تغییرات چشمگیری داشته و دیدگاه‌های متفاوتی در این زمینه به وجود آمده است. به عقیده وی، نویسندگان پیشین و قبل از دوره استعمار، که عمدتاً مسیحی بودند، تصویری نادرست از محمد (ص) داشته‌اند که ذکر آن رفت. استدلال‌های نویسنده نشان می‌دهد آغاز نگارش سیره‌نگاری‌های همدلانه به قلم غیرمسلمانان در مورد پیامبر با دوران جدید مقارن است و شاید به همین دلیل است که وی بیشتر بر منابع در قرن نوزدهم و بیستم تمرکز می‌کند. او قصد دارد ارتباط متقابل بین سیره‌نویسان مسلمان و غیرمسلمان را آشکار کند و می‌کوشد از طریق مطالعات موردی خود در موضوع حیات زناشویی پیامبر (ص) با خدیجه (س) و عایشه، تحولات منابع مرتبط با سیره آن حضرت، پس از قرن نوزدهم، را با جزئیات به تصویر کشد. علی در راستای پژوهش‌های پیشین خود در مورد زنان و جنسیت در اسلام، تحلیل‌هایی مستدل و متفاوت از زندگی‌نامه‌های دوره پیشین و جدید در مورد جنجال‌برانگیزترین مراحل زندگی محمد (ص) ارائه می‌کند.

ارزیابی و نتیجه

به مانند هر کتاب دیگری، اثر علی نیز دارای نقاط ضعف و قوت است. یکی از کاستی‌های کتاب این است که نویسنده خود را به سیره‌نویسان عربی محدود می‌کند و تقریباً هیچ اشاره‌ای به آثار دیگر مسلمانان کشورهای مختلف و پژوهش‌های متاخر در زبان‌های آلمانی و ترکی و فارسی نمی‌کند. علت این نگرش انحصارگرایانه شاید ناآشنایی نویسنده با زبان‌های ترکی، فارسی و دیگر زبان‌های نقاط مختلف جهان باشد. علاوه بر این، اگرچه نویسنده سیره‌های مختلف را بررسی می‌کند اما در توضیح یا دفاع از آن‌ها ناتوان است، به گونه‌ای که خواننده نمی‌تواند رویکرد نویسنده به برخی از رویدادها یا گزارش‌های مرتبط با آن را درک کند. همچنین، به نظر می‌رسد ارتباط بین فصل‌ها به اندازه کافی قوی نیست و فاقد انسجام هستند. نویسنده در ارجاعات اثر خویش درباره پیامبر (ص)، مفاهیم و واژه‌هایی نامناسب را نقل کرده است که بهتر بود از کاربرد مستقیم آن پرهیز می‌کرد. از مواردی دیگری که جای نقد دارد ادعای نویسنده درباره ترس و تردید پیامبر (ص) به هنگام نزول وحی و اطمینان ایشان درباره این امر بعد از تأیید ورقه بن نوفل است. نمی‌توان پذیرفت که پیامبر از یک فرد نابینای مسیحی بخواهند که ایشان

را راهنمایی کنند! چراکه پیامبر(ص) قبل از بعثت، به پیغمبری بشارت داده شده بودند و زمینه‌های لازم برای پذیرش وحی را داشتند. نکته دیگر اینکه نویسنده بیان می‌کند که اکثر ازدواج‌های محمد(ص) زمینه‌ای سیاسی داشتند و برای حفظ موقعیت سیاسی و جلب حمایت قبایل این ازدواج‌ها صورت گرفته است. این ادعای نویسنده را زمانی می‌توان پذیرفت که این ازدواج‌ها در مکه صورت گرفته باشد یعنی زمانی که پیامبر(ص) تحت سخت‌ترین شکنجه‌ها قرار داشتند و نیاز به حمایت و پشتیبانی قبایل داشتند، در حالی که تمام ازدواج‌های پیامبر(ص) به جز خدیجه(س) در مدینه و زمانی که هواداران بسیار داشتند و از جایگاه سیاسی مهمی برخوردار بودند، اتفاق افتاد.

با این وجود کتاب نقاط قوتی نیز دارد از جمله اینکه نویسنده طیف وسیعی از اطلاعات را ارائه می‌دهد و حتی به منابعی که بیشترین اطلاعات درباره زندگی پیامبر(ص) را شامل می‌شود مانند تاریخ طبری و سیره ابن اسحاق اشاره کرده و آنان را ارزیابی می‌کند. به نظر می‌رسد نویسنده به دور از سوگیری و تعصب خاصی سعی کرده تا اطلاعاتی درخور ارائه دهد. نویسنده کتاب را به گونه‌ای به رشته تحریر درآورده که برای آن دسته از افرادی که آشنایی با حوادث صدر اسلام ندارند نیز قابل فهم باشد. کتاب یک سیره نگاری جدید برای دانش پژوهان و علاقه‌مندان به داستان زندگی حضرت محمد(ص) است. علاوه بر این، اثر علی مأخذشناسی زندگی پیامبر(ص) نیز می‌تواند باشد. نویسنده با این کتاب خواننده را متوجه این مسئله می‌کند که همه ما تابع تاریخ هستیم و زندگی پیامبر یک روند مداوم و بی‌پایان است که هیچ سیره‌نویسی نمی‌تواند به آن پایان دهد.